

Can Modolell, un lloc sagrat

ROSA ISABEL GARÍ LLEIXÀ
GRUP D'HISTÒRIA DEL CASAL DE MATARÓ

JOAN FRANCESC CLARIANA ROIG
GRUP D'HISTÒRIA DEL CASAL DE MATARÓ
CENTRE D'ESTUDIS D'ARQUEOLOGIA I HISTÒRIA DE MATARÓ

El descobriment de Can Modolell i les excavacions

Can Modolell de Cabrera de Mar (Barcelona) és un important jaciment arqueològic situat al peu de la muntanya de Burriac, amb una llarga seqüència històrica que va des d'època ibèrica fins a la baixa edat mitjana, essent les restes arquitectòniques conservades i millor documentades les que pertanyen a l'època romana.

Fou a la primavera de 1974 en que tin-

gué acció furtiva contra les restes arqueològiques. Afortunadament es pogueren recuperar els materials sostrets pel furtiu i és posà en evidència l'existència d'aquest jaciment. Entre els materials, recuperats, hi havia una peça que després es demostrà cabdal. Es tractava d'una àrula -un petit altar votiu-, atribuït a Kautes, un dels dos acompanyants del déu Mitra; portava la següent inscripció:

K (auti) · D(eo)/ L(ucius) PETRE/ IVS ·
VIC/ TOR ALI/ ARIVS ·/ D(eo) · K(aute) ·
M(itra) ·/ V(otvm) · S(olvit) · L(ibens) · M
(erito).

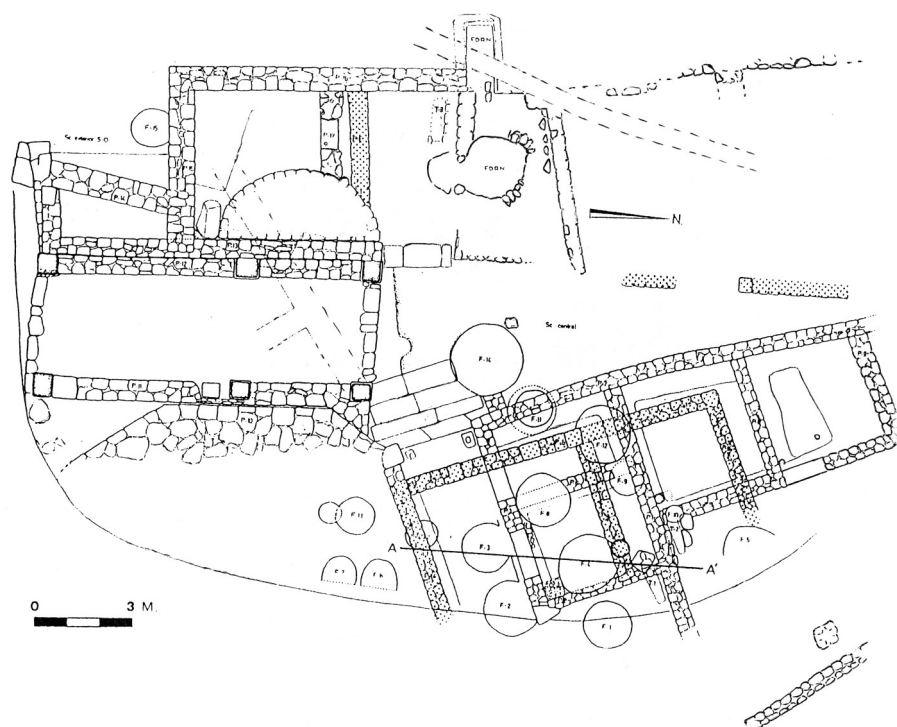

Figura 1: Planta del jaciment de Can Modolell. La trama amb punts correspon a les estructures tardo-romanes. La resta d'estructures (excepte els dos forns) són alt imperials. (Dibuix: Robert Leonart).

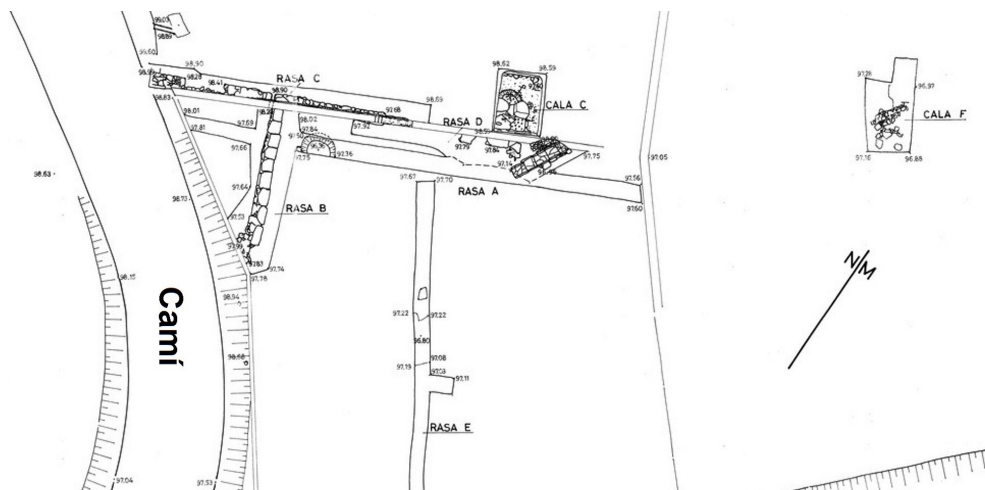

Figura 2: Estructures exhumes a l'hort de can Modolell. Actuari de F. Burjachs a l'any 1984 (Dibuix: Servei d'Arqueologia, Generalitat de Catalunya).

Aquest element ens donava la pista que vinculava aquest indret amb el déu indopersa Mitra, el culte del qual, reservat als iniciats, es va divulgar notablement entre les legions.

Les primeres campanyes d'excavació es van dur a terme amb un equip de la Secció Arqueològica del Museu de Mataró, dirigits per Joan Bonamusa Roure i, més tard, pel mateix Bonamusa i Rosa Isabel Garí Lleixa entre 1981 i 1984 (Figura 1). El 1984 l'arqueòleg Francesc Burjachs va dur a terme una campanya de prospecció a l'hort de la finca (Figura 2). Entre 1985 i 1994 només s'hi van realitzar tasques de neteja i consolidació, coordinades per Josep Garrido Salazar, i en aquell darrer any, s'hi va actuar d'urgència, sota la direcció de Goretti Vila.

El mateix 1994, el senyor Josep Miquel Modolell Ros, propietari del jaciment, va fer-ne generosa donació a la Fundació Burriac, iniciant-se les obres per consolidar-lo i tancar-lo, sota la direcció de l'arquitecte Joan Albert Adell. Abans de bastir la coberta, un equip de la Universitat de Barcelona, dirigits per Carlos Pla i Víctor Revilla, i efectuà nous treballs de neteja i excavació.

L'any 2011, amb motiu del programa *Sota Terra*, a càrrec de la institució Cerca, produït per Eudald Carbonell, es va dur a terme una petita excavació dirigida per Jordi Alemany, en el transcurs de la qual es va descobrir un enterrament -el quart dels coneguts- però també es va evidenciar que, si hi havia hagut alguna vegada més restes, aquestes es trobarien força malmeses o fins hi tot desaparegudes amb el pas dels segles i canvis en la topografia del terreny. En els anys quaranta del segle passat, a tall d'exemple, en uns treballs d'aplanament de feixes, varen posar al descobert un bon nombre d'enterraments a la zona de l'hort de la masia..

Durant la segona dècada d'aquest segle s'han realitzat noves excavacions sota la direcció de Víctor Revilla (Universitat de Barcelona) i Alejandro G. Sinner (Victoria University), posant-se en evidència nous espais que venen a enriquir el conjunt.

Evolució històrica del jaciment:

Fins ara, s'han pogut documentar a can Modolell les següents fases:

- 1) Època ibèrica tardana
- 2) Època romana, dividida en tres fases:
 - 2.1) Finals de la república i principats

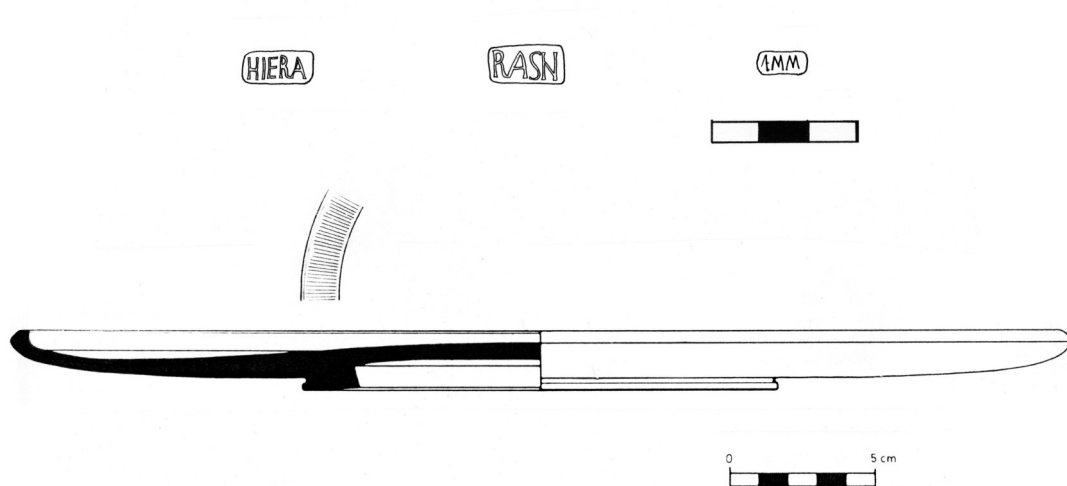

Figura 3: Gran plat de sigil·lada itàlica-aretina amb les signatures de Rasin(ius) / Memm(ius) / Hiera (Dibuix: J.F. Clariana).

d'August fins a mitjan del segle II

2.2) Des de la meitat del segle I dC fins a la crisi del segle III.

2.3) Baix Imperi

3) Edat mitjana

Època ibèrica tardana

De l'època ibèrica s'han localitzat fragments de ceràmica ibèrica d'ús comú, i de l'anomenada "Grisa de la Costa Catalana", datats entre els segles IV i I aC, fet que no resulta estrany, en una zona fortament iberitzada, sense que es pugui determinar la seva procedència concreta, tret d'algun estrat poc significatiu i dos fons de sitges cavats al sauló, sota la construcció romana.

Època romana: finals de la república i principat d'August, fins a mitjan segle II dC

D'aquesta època encara no ha estat possible identificar estructures, però sí que veiem la presència de ceràmiques de finals de la república i dels principats d'August i Tiberi, destacant les següents peces: un fragment de campaniana B amb una inscripció llatina acabada en (...)icvs. Un fragment de ceràmica aretina de vernís negre, amb marca de terrissai-

re, datada entre els anys 50 i 40 aC. Diversos fragments de ceràmica sigil·lada aretina i una gran pàtera amb les signatures de *Rasinius* / *Memmius* / *Hiera*(..) d'Arezzo (Figura 3), datada entre els anys 25 i 15 aC.¹ Aquesta darrera peça anava acompanyada d'una colla d'objectes que podrien correspondre a un ritual. Diversos fragments d'una mateixa peça de marbre de la varietat *giallo antico* de Chemtou, d'època d'August, amb la inscripció: M·M²(...) F·CELER·II·VIR (...) STIPE (Figura 4). Diversos fragments de paviment d'*opus signinum* amb tesselles

¹ L'associació del terrissaire *Rasinius* amb *Memmius* ja havia estat documentada a Arezzo en ceràmica sigil·lada itàlica decorada, la peça de can Modolell és la primera que es coneix en producció llisa (comentari que agraïm al Dr. Philip Kenrick).

² Les lletres "M·M...." són del cantell de la peça que fou trobada en la vil·la romana del veïnat del Sant Crist de Cabrils, per tant tot i que els autors de l'estudi de l'epigrafia del Maresme consideren que pot pertànyer a la mateixa peça, no es pot descartar l'existència d'una segona peça en tant que, com bé sabem, els fragments de can Modolell parlen d'un duumvir. Per tant no sabem si l'altre duumvir seria el personatge que consta en el fragment de Cabrils. A més, observem també que aquesta darrera peça no té exactament el mateix gruix que els fragments de can Modolell i, les lletres, si bé són molt semblants, no tenen la mateixa intensitat de gravat.

Figura 4: Fragments de taula de marbre de la varietat giallo antico de Chemtou, d'època d'August, amb la inscripció (Foto: J.F. Clariana).

formant una decoració reticulada, possiblement datable del segle I aC (Gari 2009:128).

Des de la meitat del segle I fins a la crisi del segle III

D'aquesta etapa són la major part d'estructures arquitectòniques conservades, les quals podem dividir en dos sectors:

El sector est (Figura 5): format per un passadís, sense que es conservi el paviment, diverses estances, algunes d'elles amb restes de pintures murals i unes escales. Les pintures murals, estudiades per Enric Juhé, serien a base de plafons rectangulars, emmarcats per sanefes en zig-zag en una estança (Figura 6) i en l'altre, a base de plafons rectangulars alternant amb quadrats; aquests darrers portaven quadrats en posició romboidal. La pintura era de color

vermell sobre fons blanc. Es podien datar aquestes estances cap a finals del segle II o principis del III dC., per tant contemporànies de la resta del conjunt.

El sector oest: l'anomenat inicialment, encara que de manera incorrecte, com a «Criptopòrtic» (Figures 7 i 8) presentava

Figura 5: Vista del sector est de l'excavació (Foto: J.F. Clariana).

Figura 6: Restes de pintura mural d'una estança del sector est (Foto: J. Bonamusa).

un paviment de grans lloses³ de granit (*summa crustae*) limitat per murs fets amb la tècnica de l'*opus africanum*. Aquesta espai hauria estat cobert amb volta de canó. Adossat a aquest «Criptopòrtic» hi ha un altre espai, és el de la construcció nomenada «torre semicircular» (Figura 9), que molt possiblement hauria estat la base d'una exedra que al mateix temps tindria una funció de contrafort o reforç de l'anterior estructura. Cal indicar que formant part de

³ Algunes d'aquestes lloses presenten senyals de rodera de carros, la qual cosa ens indica que haurien estat reaprofitades d'una via o d'un altre lloc de pas rodat i amb certa intensitat.

Figura 7: Vista del "Criptopòrtic". (Foto: J.F. Clariana).

Figura 8: Vista de les escales i "Criptopòrtic" (Foto: J.F. Clariana).

Figura 9: L'anomenada sala de la "Torre Semi-circular", el setembre de 1982 (Foto: R.I. Gari).

Figura 10: Relleu de caràcter màgic-protector o apotropaic (Foto: F. Navarro).

l'aparell del mur oest (a l'extrem nord) del "criptoportic" es va trobar un relleu apotropaic (Figura 10).

És difícil precisar quan s'abandonen aquestes estances. Dues monedes, una de Júlia Mamaea i l'altre de Tètric trobades sota la teulada caiguda, fan pensar en una cronologia relacionada amb aquest darrer, entre el 268 i el 273 dC.

El terraplenat que amortitzava totes aquestes estructures ens dona fe de la seva riquesa, per la qualitat i quantitat de material trobat, per altra banda, força fragmentat: ceràmica romana d'ús comú, àmfores, *dolia*, llànties, ceràmica sigil·lada, de parets fines, fragments escultòrics, peces relacionades amb el culte religiós, vidres, metalls, *tegulae*, imbrix, restes de paviment, fragments de marbre de diversos indrets de l'imperi, tessel·les de mosaic, etc.

Figura 11: Fragment d'angle de motllura d'una mesa d'altar cristià (Foto: J.F. Clariana).

Baix Imperi

Com ja hem dit, aquest gran terraplenat va tapar les estructures anteriors (A i B). El terraplenat es va produir, possiblement, en la segona meitat del segle V o inicis del segle VI, com ho testimonia la presència de ceràmica grisa paleocristiana es-

La troballa d'un fragment de motllura d'una mesa d'altar (Figura 11) fa pensar en una continuïtat del culte cristià per sobre del pagà en aquest indret.

Pertany també a aquest període un petit forn (Figura 12), descobert en la campanya de Pla i Revilla, que inicialment hom considerà que estaria destinat a la fabricació de calç aprofitant les restes marmòries del jaciment.⁴

Sobre aquest terraplenat es bastí unes noves estructures, a base de murs de pedra i aprofitant carreus de granit, que amortitzaven els murs més antics i els graons del portal del sector A i, al nord del forn s'han documentat tres estances més, una d'elles pavimentada amb *sig-ninum*.⁵

Figura 12: Forn domèstic pavimentat amb rajols bipedals (Foto: J.F. Clariana).

tampillada, la sigil·lada africana D, la sigil·lada africana C tardana, grisa d'ús comú, etc.

⁴ Més tard es constatà que es tractava d'un forn domèstic pavimentat amb rajols bipedals (Martí et alii 2022: 93, fig. 16).

⁵ Martí et alii 2022: 93, fig. 15.

Edat mitjana

No s'han identificat restes arquitectòniques que es puguin atribuir amb certesa a l'edat mitjana. En l'estrat I existia un petit mur que quedava tancat per l'espai de la Torre Semicircular, com si ho volguessin reaprofitar. Aquest mur era d'època incerta.

Medievals són les quinze sitges que servien per guardar el gra, impermeabilitzades amb fang, perforant l'estrat que cobria els murs del baix imperi, excepte dues que foren cavades directament en el granit o sauló. El fòssil director d'aquestes fosses és la ceràmica grisa medieval, sense presència de fragments vidriats, datant-se en l'alta Edat Mitjana, (segle XII?).

La presència de quatre inhumacions permet pensar en un proper edifici religiós a l'indret. Un d'ells consistia en una senzilla fossa per albergar les despulles, un altre era amb forma de caixa de lloses, i un tercer era tanmateix de lloses, i es trobava en una cota posterior (potser del segle XII?). Del quart enterrament, descobert durant l'excavació efectuada per l'equip de *Sota Terra*, les despulles s'exhumaren dins una sitja.

Hi havia algun temple o capella a Can Modolell? La tradició oral així ho diu, i l'arquitecte Joan de Cabanyes situà «les runes de la capella de Sant Joan» en aquest indret, en la Geografia General de Catalunya, publicada el 1908-1918.

Un retaule dedicat al sant, atribuït a Bernat Martorell i el seu taller, va estar a Sant Feliu fins abans de la Guerra Civil; actualment es conserva al Museu Diocesà de Barcelona, mentre que a l'església de Cabrera actualment s'hi exhibeix una reproducció a escala real aconseguida mitjançant un complex procés tècnic,

coordinat pel restaurador Francisco Blanco-Moreno Pérez.

Un document datat a l'any 1025 esmenta per primera vegada la capella sufragània de Sant Joan al referir-se al castell de Sant Vicenç o de Burriac, que continua esmentant-se en documents posteriors, fins a la seva ruïna a principis del segle XIV i la seva rehabilitació mentre s'alçava l'església gòtica de Sant Vicenç, fet que testimonia un carreu de granit actualment situat a l'entrada del jardí parroquial, on es pot llegir: «p(arròquia) de Sanct Johan 1557», fins a la seva definitiva desaparició.

Josep Miquel Modolell (2011: 117 i 123) considera que la capella⁶ de Sant Joan es trobaria engolida per la construcció de planta rectangular que hi ha tocant a l'entrada del pati de la masia i que està orientada cap a ponent.

Els elements que es poden datar en la baixa edat mitjana són escassos: monedes de billó dels segles XIII i XIV, fragments de ceràmiques envernissades, decorades amb dibuixos fets amb òxid de coure i de manganès (tècnica de la corda seca), altres amb òxid de cobalt color blau, fins i tot fragments de ceràmica andalusí, d'època almohade o nassarita (segle XIII), força singulars en la comarca del Maresme.

El culte pagà i el santuari mitraic

Alguns dels elements que ressalten la importància de l'establiment romà estan relacionats amb el culte, en un primer moment, a diferents deïtats i també a altres no del tot especificades. Devem l'es-

⁶ Boix i Lario (2022), han reestudiat el tema de la ubicació de la capella. Oliva (2021) ha localitzat noves dades sobre el retaule. 16).

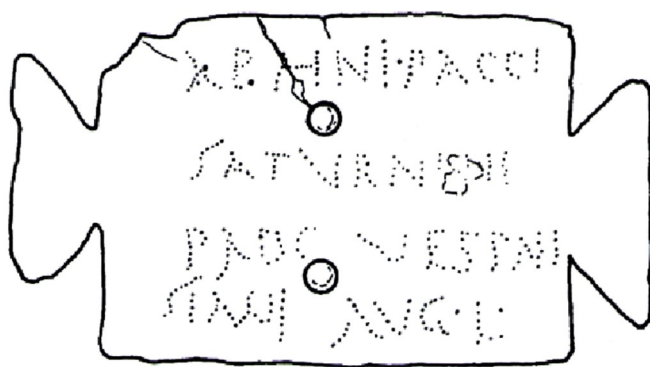

Figura 13: Tabula ansata dedicada pel llibert Aphnus (Dibuix: J.F. Clariana).

Figura 14: Simpulum de bronze (Foto: J.F. Clariana).

tudi de l'epigrafia a Georges Fabre, Marc Mayer i Isabel Rodà. Destaquem: una *tabula ansata* (placa) de bronze, que ens dona notícia d'un tal *Aphnus*, llibert de *P. Accius* (o *Paccius*) *Saturninus*, procurador de l'emperador Vespasià (Figura 13); una altra *tabula ansata* referent a un tal *Flavius Moschus*, que va oferir de bon grat un exvot al déu Neptú; un exvot en forma de cama de bronze; un *simpulum*⁷ de bronze (Figura 14); un petit altar anepígraf; la pla-

⁷ Identificat com a tal per Pozo i Roig (2018: 276-277), fins aquest moment, pel fet d'haver estat exhumat dins una fosa de l'alta edat mitjana, s'havia considerat medieval i com a tal havia estat publicat.

ca de marbre de *giallo antico* amb la inscripció esmentada abans, i un fragment de làpida votiva amb la inscripció:

(...) VS · M(...) / (...S)VO · P(OSVIT).

Però el que més crida l'atenció és el conjunt d'objectes relacionats amb el déu Mitra, un culte místic vingut d'orient i molt popular entre les legions romanes. Entre els més destacats, està la ja esmentada àrula de *Lucius Petreius Victor*, atribuïda al déu Cautes. Cautes i Cauto-pates eren dos germans bessons que acompanyaven el déu solar Mitra, un amb la torxa cap avall i l'altre cap amunt, indicant el dia i la nit. En aquesta àrula, *Lucius Petreius*, aller (comerciant d'allà) dedicà de bon grat el seu exvot al déu Cautes-Mitra (Figura 15). Com a dada curiosa cal esmentar que, inicialment, Sebastià Mariner, va interpretar la paraula *Victor* com a vencedor als daus.

Una altra àrula, en forma de columna, porta la inscripció:

K(auti) V(otum)/ SVCCSVS/
ELAINE/ CAESARIS

Es tracta d'un exvot dedicat per dos esclaus de la casa imperial (Figura 16).

Un coronament de pedestal d'estàtua, en marbre de Tarraco, amb la inscripció: K · V · S · L · M (*Kautes votum solvit libens merito*).

Part del coronament d'un altar amb iconografia mitraica (Figura 17, 18 i 19): on veiem dues testes que representen el sol i la lluna i amb relleus laterals al costat del

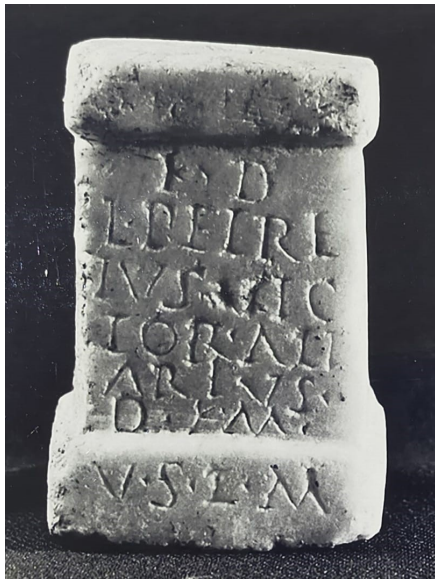

Figura 15: Àrula votiva de Lucius Petreius (Foto: F. Navarro).

Figura 16: Columneta votiva dedicada pels lliberts imperials Succesus i Elaine (J.F. Clariana).

Figura 17: Coronament d'altar amb iconografia mitraica (Foto: Mayer 1992: 116).

Figura 18: Moment de la troballa de la part frontal del coronament d'altar (Foto: J. Bonamusa).

Figura 19: Moment de la troballa del lateral dret del coronament d'altar (Foto: J. Bonamusa).

Figura 20: Fragment de vora de cràtera o labrum d'ònix decorat amb una serp en relleu (Foto: J.F. Clariana).

pulvini dret, representant ofrenes mitràiques: un bou, un lleó, la roda solar (o potser un pa), una gerra, etc.

Un fragment de vora de cràtera, o *labrum*, d'ònix provinent d'Egipte, decorada amb una serp en relleu a la vora (Figura 20).

Un fragment de vora d'una peça de bronze, amb rebuidats que representen corbs,⁸ aus relacionades amb Mitra.

Una peça trobada fora del jaciment, durant els treballs d'enderroc de la masia de can Pau Ferrer, fou l'ara de granit amb la inscripció:

L(ibens) EX
VOTO (hederá)
G(aius)· ATILIUS
CUPITUS

que es pot interpretar com: G(aius)· ATILIUS CUPITUS ha complert el seu vot de bon grat (Rodà-Martín 2020: 255).

No obstant aquest elements, hem de concloure que, hores d'ara, no s'ha localitzat cap element arquitectònic relacionat amb el culte a Mitra o mitreu pròpiament dit, però hem de tenir en compte que els murs conservats, no són tot l'edifici, bona part del qual hauria desaparegut en el

⁸ Romero (2016: 180) considera la possibilitat que es tracti d'un fragment del coronament d'un incensari, lucerna o d'una torxa (com les que portarien Kautes i Kautopates).

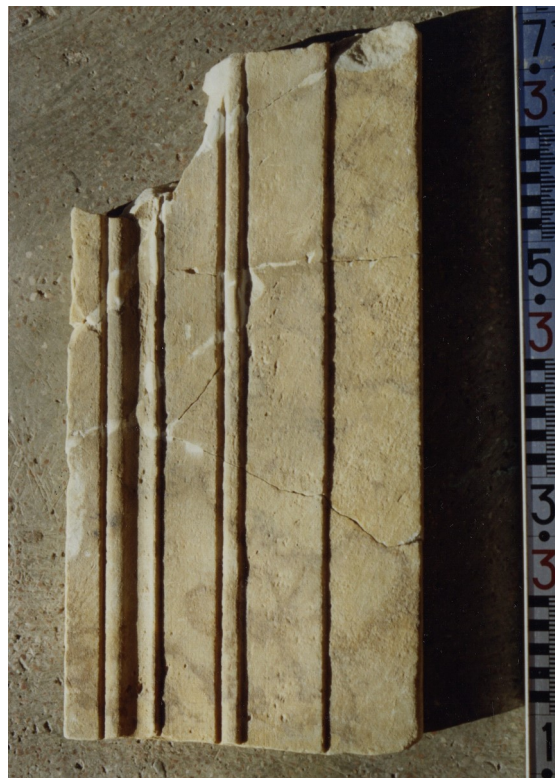

Figura 21: Fragment de marc de porta en marbre blanc de Carrara (Foto: J.F. Clariana).

transcurs dels segles. En canvi, en opinió de C. Romero l'espai de nomenem "Criptopòrtic" tindria possibilitats d'haver fet aquesta funció (Romero 2016: 157).

Dues hipòtesis

Les restes exhumades de Can Modolell - només una petita part del que fou - permeten pensar en una edificació sumptuo-

Figura 22: Fragment d'espalla d'estàtua, vist del davant (Foto: J.F. Clariana).

Figura 23: Fragment d'espatlla d'estàtua, vist del darrera
(Foto: J.F. Clariana).

Figura 25: Fragment de dit d'una estàtua
(Foto: J.F. Clariana).

sa: decorada amb marbres de diferents colors provinents de les distintes parts de l'Imperi; portes amb motllures de marbre

(Figura 21); notables fragments escultòrics, entre ells un fragment de cama d'estàtua que conserva part del calçat,⁹ un fragment d'estàtua corresponent a la zona de l'espatlla i deltoïdes pectoral¹⁰ amb marca d'espiga interna (Figures 22, 23 i 24), un dit gros d'una estàtua de marbre de Paros (Figura 25), un fragment corresponent a una mà femenina sostenint una

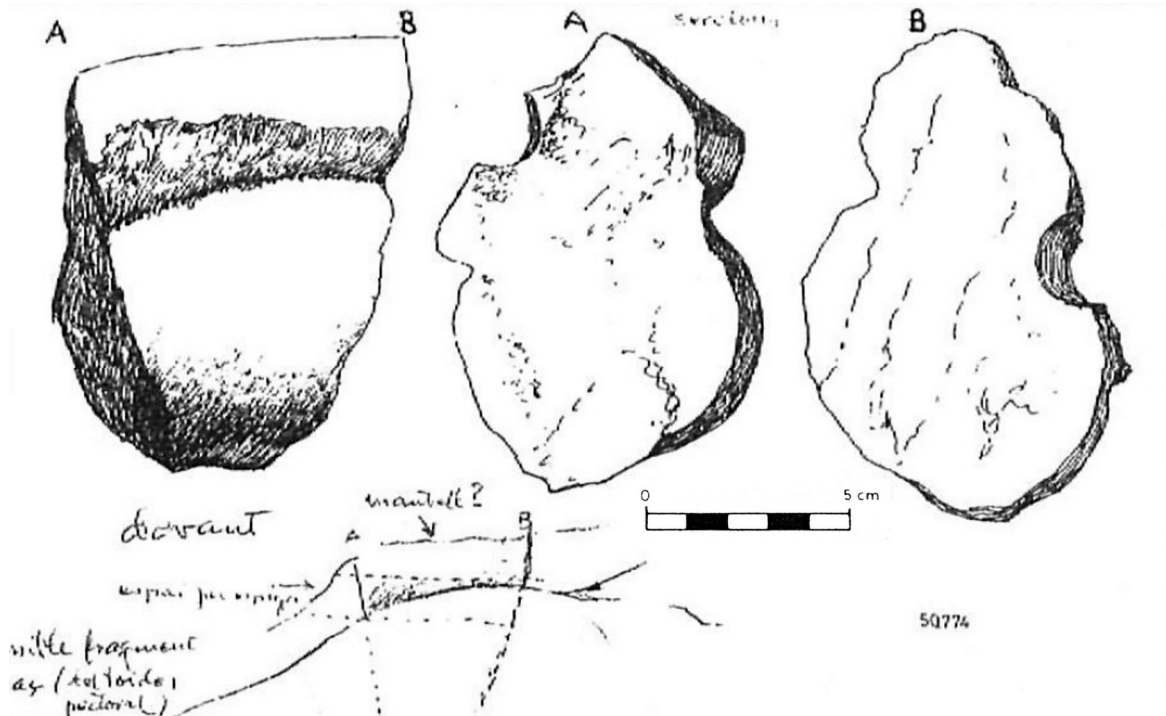

Figura 24: Fragment d'espatlla d'estàtua
(Dibuix Jordi Arenas).

⁹ Veure J.F. Clariana: «Representacions de la imatge femenina a la lluro romana i el seu *territorium*» en aquesta mateixa publicació.

¹⁰ C. Romero (2016: 181 i 183), recorda que la capa flotant de Mitra és un detall freqüent en la iconografia del sacrifici del toro.

Figura 26: Fragment de mènsula corresponent al peu d'una taula
(Foto: Fabre et alii 1983: Làmina 47).

Figura 27: Peu de taula sencer de la casa de Marcus Lucretius Fronto de Pompeia
(Foto: V. Cantarellas).

petita pàtera umbilicada,¹¹ una peça de peu o capitell de taula (Figures 26 i 27) fet amb marbre pentèlic,¹² un fragment de suport de taula de marbre de Carrara-Luni, decorat amb relleus que representen un *skyphos* contenint diverses fruites i una cràtera¹³ a l'altre costat (Figures 28, 29, 30 i 31), també un fragment de peu de taula en marbre de Chemtou (Figura 32).

A tot això hem d'afegir els fragments epigrafiats i també bronzes, com un petit cap de lleó i una fibula, vidres, així com molts fragments de plaques de marbre

Figura 28: Fragment de suport de taula decorat amb un *skyphos* contenint diverses fruites
(Foto: J.F. Clariana).

¹¹ En les excavacions dels darrers anys es va trobar un fragment de l'arrencament d'un braç que caldria comprovar si pot formar part d'aquesta peça. Veure també Clariana, *opus cit.*

¹² Del mateix s'ha localitzat un paral·lel a la casa de Marcus Lucretius Fronto de Pompeia. Cal afegir que en les excavacions dels darrers temps, segons ens han comunicat, s'han trobat fragments escultòrics de marbre blanc amb decoració d'urpes que molt bé podrien correspondre als peus de les taules documentades.

¹³ A Tarragona s'ha trobat un fragment de suport de taula amb decoració d'una cràtera similar a la que hem vist aquí (Koppel – Rodà 1996, fig. 14).

Figura 29: Anvers del suport de taula anterior, decorat amb una cràtera (Foto: J.F. Clariana).

Figura 30: Paral·lel del relleu anterior en un fragment de peu de taula procedent de Tarraco (Foto: Koppel-Rodà 1996:176).

de diferents procedències. Tots ells són una colla d'indicis que ens apunten com a pertanyents a la *pars urbana* d'una sumptuosa vil·la romana.

Al contrari, s'han localitzat pocs elements que es puguin relacionar amb activitats agràries, és a dir, la *pars rustica* d'una vil·la el que no vol dir que no hagués existit.¹⁴

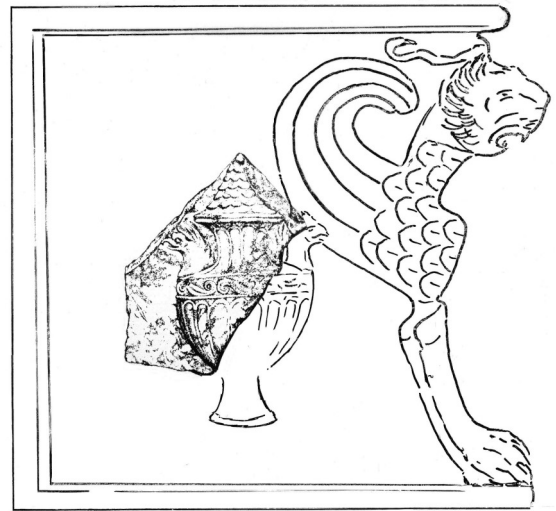

Figura 31: Reconstrucció ideal de com hauria estat el peu de taula amb el relleu de la cràtera amb inclusió del dibuix d'E. Juhé. (Dibuix: J.F. Clariana).

Figura 32: Fragment de peu de taula en marbre de Chemtou (Foto: J.F. Clariana).

Marc Mayer, al pròleg del llibre de Jordi Pons *Territori i societat romana a Catalunya*, apunta la possibilitat que els tractés d'un *fundus* o finca imperial, hipòtesi que

¹⁴ En les excavacions s'han documentat alguns pocs elements propis de la *pars rustica* d'una vil·la romana com poden ser fragments de dòlies, objectes de metall, etc.

vindria donada per la ja esmentada *tabula ansata* amb el nom del llibert d'un procurador de Vespasià i el petit altar amb el nom de dos esclaus imperials. A aquests testimonis hi hem d'afegir la presència de marbres de zones llunyanes de l'Imperi.

El propi culte a Cautus-Mitra s'ha relacionat, a voltes, amb els emperadors i per tant amb la casa imperial.

La primera interpretació doncs, de les restes romanes de Can Modolell ha estat la d'una vil·la amb santuari. En una conferència pronunciada a Cabrera l'octubre de 2019 per Víctor Revilla, codirector de les darreres excavacions,¹⁵ va donar un gir a aquesta primera, indicant que podria tractar-se d'un gran santuari erigit per les èlits locals d'*Iluro*.

Fins aquí un resum de les actuacions i teories esbossades sobre el jaciment, conscients que encara resten per interpretar moltes incògnites.

BIBLIOGRAFIA

ALVAR, J. (2019). *El culto a Mitra en Hispania*. Dykinson SL i Presses Universitaires de Franche-Comté. Madrid.

BOIX, N.; LARIO, A. (2022). «La capella i el veïnat medieval de Sant Joan (Cabrera de Mar, Maresme)». *XXXVIII Sessió d'Estudis Mataronins*. Mataró (en premsa).

¹⁵ En aquesta conferència també es va donar a conèixer un fragment d'inscripció, en marbre blanc, en el qual s'interpreta que pot correspondre a MANLI(VS). D'aquest *nomen* també havia estat localitzada una inscripció (Fabre *et alii* 1983: 114-115) a Vilassar (no sabem si de Mar o de Dalt), però els indicis semblen apuntar més aviat a Vilassar de Mar i un lloc òptim de procedència podria haver estat la necròpoli al costat del prou conegut miliari, la qual comptava amb diversos monuments funeraris d'obra. Notem també que el fragment de cantell de marbre de Chemtou, trobat a la propera vil·la romana del Sant Crist de Cabriels, consta la inscripció *M·M...*, sense que es conegui el *nomen* del personatge del qual sols veiem la primera lletra.

BONAMUSA, J. (2008). «Els mòduls epigràfiats en cursiva». *Estudis sobre el jaciment arqueològic de can Modolell*, núm. 4 (ed. J.M. Modolell). Cabrera de Mar, p. 13-36.

– (2007). «El cristianisme primigeni a Cabrera de Mar», *Les primeres passes del cristianisme a Cabrera de Mar*. (ed. J. M. Modolell), núm. 3. Cabrera de Mar, p. 11-25.

BONAMUSA, J.; CERDÀ, J.A.; CLARIANA, J.F.; GARÍ, R.I.; MARTÍ, C.; PERA, J.; SOLER, A. (1985). *El jaciment romano-medieval de Can Modolell. Deu anys d'excavacions. Cabrera de Mar - El Maresme*. Secció Arqueològica del Museu de Mataró, opuscle núm. 4. Mataró.

BONAMUSA, J.; CLARIANA, J.F.; GARÍ, R.I. (2003). «Dades per a l'estudi de l'habitat medieval en el jaciment arqueològic de Can Modolell (Cabrera de Mar)». *II Jornades d'Història i d'Arqueologia Medieval del Maresme. L'organització de l'espai i models de poblament, octubre 2001*. Mataró (Grup d'Història del Casal), p. 101 - 107.

BONAMUSA, J.; CLARIANA, J.F.; GARÍ, R.I.; JUHÉ, E. (inèdit). «Notícia sobre la descoberta del jaciment de Can Modolell: les estances del sector del camí (Cabrera de Mar)». *III Jornades d'Arqueologia de Cabrera de Mar i del Maresme* (1 de juliol de 2000), *Iluro*, 3. Cabrera de Mar.

– (2001). «Aportacions a l'estudi del criptopòrtic de Can Modolell (Cabrera de Mar)». *XVII Sessió d'Estudis Mataronins*, 2000. Mataró: 165-200.

– (2003). «El clos arqueològic de Can Modolell». *Cabrera de Mar Segle XX. Quaderns per a la Memòria*. Cabrera de Mar (Ajuntament de Cabrera de Mar – Fundació Alsina): 1-12.

BONAMUSA, J.; CLARIANA, J.F.; GARÍ, R.I.; PERA, J.; SOLER, A. (1998): «El jaciment de Can Modolell (Cabrera de Mar - El Maresme) com a nucli de romanització». *De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispània Citerior. Actes de les Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. Homenatge a Josep Estrada i Garriga*. Granollers, 1987. Barcelona (ítaca, Annexos 1), p. 125-136.

BONAMUSA, J.; GARÍ, R.I.; CLARIANA, J.F. (1998): «Notícia sobre l'excavació del sector de la torre semi-circular de Can Modolell (Cabrera de Mar)». *XIV Sessió d'Estudis Mataronins, 1997*. Mataró, p. 33-65.

BONAMUSA, J.; CLARIANA, J.F.; GARÍ, R.I.; JUHÉ, E. (2003): «Notícia sobre el descobriment de can Modolell: l'Àrula de *Lucius Petreius Victor* i les restes al peu del camí (Cabrera de Mar)». *XIX Sessió d'Estudis Mataronins, 2002*. Mataró, p. 227-254.

BONAMUSA, J.; CLARIANA, J.F.; GARÍ, R.I.; JÀRREGA, R.; JUHÉ, E. (2004). *Trenta anys d'excavacions arqueològiques a can Modolell*. (ed. J. M. Modolell) Cabrera de Mar.

BONAMUSA, J.; CLARIANA, J.F.; GARÍ, R.I. (2006). *Guia del clos arqueològic de can Modolell*. (ed. J. M. Modolell) Cabrera de Mar.

CLARIANA, J.F. (2008). «El vidre romà». *Estudis sobre el jaciment arqueològic de can Modolell*. (ed. J. M. Modolell), núm. 4. Cabrera de Mar, p. 71-80.

– (2010-A). «Les *lucernae*». *Una pàgina de les Colacions de de Joan Cassià i materials arqueològics de Can Modolell*, núm. 6 (ed. J.M. Modolell). Cabrera de Mar, p.33-56.

– (2010-B). «Ceràmica corintio-romana».

Una pàgina de les Colacions de de Joan Cassià i materials arqueològics de Can Modolell, núm. 6 (ed. J.M. Modolell). Cabrera de Mar, p. 83-87.

– (2011). «La terra sigillata alt imperial de Can Modolell». *Estudis d'arqueologia i d'història de Cabrera de Mar*. (ed. J.M. Modolell), núm. 7. Cabrera de Mar, p. 59-106.

CLARIANA, J. F.; GARÍ, R. I. (2010). «Els objectes d'os treballat». *Una pàgina de les Colacions de de Joan Cassià i materials arqueològics de Can Modolell*, núm. 6 (ed. J.M. Modolell). Cabrera de Mar, p. 73-82.

CLARIANA, J.F.; JÀRREGA, R. (2007). «Can Modolell a l'antiguitat tardana. Algunes consideracions a partir de l'estudi ceramològic del material d'importació». *Les primeres passes del cristianisme a Cabrera de Mar*. (ed. J. M. Modolell), núm 3. Cabrera de Mar 2007, p. 27-82.

FABRE, G.; MAYER, M.; RODÀ, I. (1983). *Inscripcions romanes de Mataró i la seva àrea (Epigrafia romana del maresme)*. Accèssit Premi Iluro, 1980. Editat per Caixa d'Estalvis Laietana, Mataró.

– (1984). *Inscriptions romaines de Catalogne. I. Barcelone (sauf Barcino)*. Paris.

– (2002). *Inscriptions romaines de Catalogne, V. Suppléments aux volumes I – IV et instrumentum inscriptum*. Paris.

GARÍ, R.I. (1992-A). «Sant Joan de can Modolell». *Catalunya Romànica*, volum XX, el Barcelonès, el Baix Llobregat i el Maresme. Fundació Gran Enciclopèdia Catalana. Barcelona, p. 451.

– (1992-B). «Enterraments medievals a can Modolell». *Catalunya Romànica*, volum XX, el Barcelonès, el Baix Llobregat i el Maresme. Fundació Gran Enciclopèdia

Catalana. Barcelona, p. 482.

– (2008). «Troballa d'un fragment de *tegula* amb la marca de *Lucius Herennius Optatus*». *Estudis sobre el jaciment arqueològic de can Modolell*, núm. 4 (ed. J.M. Modolell). Cabrera de Mar 2008, p. 37-44.

– (2009). «Els inicis de l'establiment romà de can Modolell», a *D'Ilturo a Iluro*, núm. 5 (ed. J.M. Modolell). Cabrera de Mar, p. 113-129.

GARÍ, R.I. CLARIANA, J.F. (2010): «Els objectes de bronze». *Una pàgina de les Col·lacions de Joan Cassià i Materials arqueològics del jaciment de Can Modolell (Cabrera de Mar)*, núm. 6 (ed. J.M. Modolell). Cabrera de Mar, p. 57-72.

– (2011). «Notícia de la troballa d'un anell d'or a can Modolell». *Estudis d'Arqueologia i d'Història de Cabrera de Mar*, núm. 7 (ed. J.M. Modolell). Cabrera de Mar, p.107-111.

– (2018). «Can Modolell, el santuari romà». *La vall de Cabrera de Mar a l'Antiguitat, ibers i romans. Patrimoni en 3D* (ed. J.M. Rovira). Cabrera de Mar, p. 119-132.

JUHÉ, E. (2008). «Notes sobre la pintura mural romana». *Estudis sobre el jaciment arqueològic de can Modolell*, núm. 4 (ed. J.M. Modolell). Cabrera de Mar, p. 45-69.

KOPPEL, E.M.; RODÀ, I. (1996). «Escultura decorativa de la zona nororiental del Conventus Tarraconensis». *II Reunió sobre escultura romana a Hispania*. Tarragona, p. 135-181.

MARTÍ, C.; GARÍ, R.I.; REVILLA, V.; SINNER, A. G. (2022): «Can Modolell (Cabrera de

Mar, el Maresme, Barcelona): historia d'un projecte arqueològic en dos actes». *Laietània*, 23. Mataró, p. 71-97

MAYER, M. (dir.) (1992). *Roma a Catalunya*. Barcelona.

MODELELL, J.M. (2011). «Una fita del temple de Sant Joan». *Estudis d'arqueologia i d'història de Cabrera de Mar*, núm. 7 (ed. J.M. Modolell). Cabrera de Mar 2011, p. 113-124.

OLIVA, B. (2021). «El retaule de Sant Joan de Cabrera: una hipòtesi documentada». *XXXVII Sessió d'Estudis Mataronins*, 2020. Mataró: (en premsa).

PONS, J. (1994). *Territori i societat romana a Catalunya*. Barcelona (Ed. 62).

POZO, S.F.; ROIG, J.F. (2018). «*Simpula* de bronce romanos –tardorrepublicanos– del Conventus Tarraconensis». *Sautuola*, XXIII. Santander, p. 261-284.

RODÀ, I. (1997). «L'Antiguitat». *Art de Catalunya*, 6. *Escultura antiga i medieval*. Barcelona, p. 10-92.

RODÀ, I.; MARTÍN, A. (2020). «Un nuevo altar votivo del ager Iluronensis hallado en Cabrera de Mar (Barcelona)». *Docendo discimus. Homenaje a la profesora Carmen Fernández Ochoa. Anejos CuPAUAM*, 4. Madrid, p. 253-258.

ROMERO, C. (2016). *Iconografía mitraica en Hispania*. Tesis doctoral de la Universidad Complutense de Madrid.

SINNER, A. G.; REVILLA, V. (2017). «Rural religion, religious places and local identities in Hispania: The Sanctuary at Can Modolell (Cabrera de Mar, Barcelona)». *Journal of Roman Archaeology*, 30, p. 267-282.